

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Михайло БУЛГАКОВ

МАЙСТЕР
І МАРГАРИТА

Роман

*Переклад з російської
Миколи Білоруса*

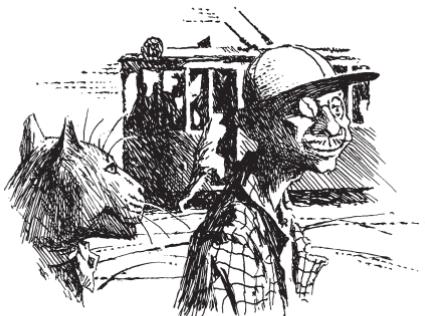

Харків
«ФОЛІО»
2023

МАЙСТЕР І МАРГАРИТА

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ 1

НИКОЛИ НЕ РОЗМОВЛЯЙТЕ З НЕВІДОМИМИ

У пору спекотливого весняного заходу сонця на Патріарших ставках з'явилося двоє громадян. Перший з них — приблизно сорокарічний, зодягнутий у сіреньку літню папу, — був малого зросту, темноволосий, вгодований, з лисиною, свого респектабельного капелюха пиріжком ніс у руці, а ретельно поголене обличчя його прикрашали надприродні за розмірами окуляри в чорній роговій оправі. Другий — плечистий, рудий, чубастий молодик у збитій на потилищо картатій кепці — був у ковбойці, жмаканих білих штанях і чорних тапочках.

Перший був не хто інший, як Михайло Олександрович Берліоз, редактор товстого художнього журналу і голова правління однієї з найбільших московських літературних асоціацій, скорочено званої МАСОЛІТ, а молодий супутник його — поет Іван Миколайович Понир'єв, що писав під псевдонімом Бездомний.

Втрапивши в тінь ледь зазеленілих лип, письменники найперше кинулися до строкато розмальованої ятки з написом «Пиво і води».

Ба, слід відзначити першу дивовижну цього страшного травневого вечора. Не тільки біля ятки, а й по всій алеї, рівнобіжній до Малої Бронної вулиці, не було ані душі. В ту пору, коли вже, здається, і сили бракло дихати, коли

сонце, розпікши Москву, в сухій імлі валилося кудись за Садове кільце, — ніхто не прийшов під липи, ніхто не сів на лаву, безлюдна була алея.

— Дайте нарзану, — попросив Берліоз.

— Нарзану нема, — відповіла жінка в ятці й чомусь образилася.

— Пиво є? — хріпко звідався Бездомний.

— Пиво привезуть увечері, — відповіла жінка.

— А що є? — запитав Берліоз.

— Абрикосова, тільки тепла, — сказала жінка.

— Ну, давайте, давайте, давайте!..

Абрикосова утворила пишну жовту піну, і в повітрі запахло перукарнею. Напившись, літератори відразу ж загікали, розплатилися й посідали на лаві обличчям до ставка і спиною до Бронної.

Цієї хвилини скойлася друга дивовижна, що стосувалася самого Берліоза. Він раптом перестав гикати, серце його тріпнулось і на мить кудись провалилося, потім стало на місце, але з тупою голкою, що застягла в ньому. До того ж Берліоза охопив безпричинний, проте такий великий страх, що йому притислом захотілося неозирки тікати з Патріарших.

Берліоз тоскно розглянувся, не розуміючи, що його так налякало. Він зблід, витер хусточкою лоба, подумав: «Що це зі мною? Такого ніколи не бувало... серце каверзує... я перевтомився... Мабуть, пора кинути все до біса і в Кисловодськ...»

Тієї миті гаряче повітря згусло перед ним, і зіткався із цього повітря прозорий громадянин предивного вигляду. На маленькій голівці жокейський картузик, картатий кученький теж таки з повітря піджачок... Громадянин на зріст у сажень, але в плечах вузький, худий неймовірно, і фізіономія, прошу зважити, глумлива.

Життя Берліозове складалося так, що дивовижні явища не були для нього у звичай. Ще дужче збліднувши, він витріщив очі й у замішанні подумав: «Цього не може бути!..»

Але воно таки було, і цибатий, проглядний наскрізь громадянин, не торкаючись землі, хилитався перед ним то вліво, то вправо.

Тепер жах такою мірою опосів Берліоза, що він заплюшив очі. А коли голова МАСОЛІТу розплюшив їх, — по-

бачив, що все скінчилося, марево розвіялося, картатий щез, а водночас і тупа голка вискочила з серця.

— Тыху ти, чортяка! — вигукнув редактор. — Ти знаєш, Іване, зі мною оце мало удар від спеки не стався! Навіть щось як галюцинація було, — він спробував посміхнутись, але в очах йому ще билася тривога, і руки тремтіли. Проте поволі він заспокоївся, обмахнувся хусточкою і, проказавши досить бадьоро: «Отож виходить...» — повів далі мову, перервану питтям абрикосової.

Мова та, як згодом дізналися, йшла про Ісуса Христа. Річ у тім, що редактор замовив поетові для чергового числа журналу велику антирелігійну поему. Цю поему Іван Миколайович скомпонував, і за дуже стислий термін, але, на жаль, редактора нею анітрохи не вдовольнив. Окраслив Бездомний головну дієву особу своєї поеми, тобто Ісуса, дуже чорними барвами, а проте всю поему треба було, на думку редактора, писати наново. І ось зараз редактор читав поетові щось неначе лекцію про Ісуса, з метою вияскравити основну помилку поета. Важко сказати, що саме підвело Івана Миколайовича — чи зображення сила його хисту, а чи цілковита необізначеність з питанням, яке він брався викласти, — але Ісус у нього вийшов ну зовсім жівісіньким Ісусом, таким, як він колись існував, хоча, правда, наділеним усіма негативними рисами.

Берліоз же хотів довести поетові, що сенс не в тому, яким був Ісус, лихим чи добрим, а в тому, що Ісуса цього, як особи, зовсім ніколи не існувало на світі, і всі розповіді про нього — прості вигадки, звичайнісінький міф.

Слід сказати, що редактор був людиною очитаною і дуже вміло посилився у своєму викладі на істориків давнини, наприклад, на славетного Філона Александрійського, на близкуче освіченого Йосифа Флавія, котрі ніколи й словом не прохопилися про існування Ісуса. Виказуючи поважну ерудицію, Михайло Олександрович повідомив поета, між іншим, і про те, що відповідне місце в п'ятнадцятій книзі, в розділі 44-му славетних Тацитових «Анналів», де йдеться про страту Ісуса, — не що інше, як пізніший фальсифікаторський додаток.

Поет, для якого все, що розповідав редактор, було новиною, уважно слухав Михайла Олександровича, прики-

півши до нього своїми жвавими зеленими очима, і лише зрідка гикав, нишком кленучи абрикосову воду.

— Нема жодної східної релігії, — говорив Берліоз, — що в ній, як правило, непорочна діва не приводила б на світ бога. І християни, не вигадавши нічого нового, точнісінько так само створили свого Ісуса, якого насправді ніколи не було серед живих. Ось саме на це треба передусім напирати...

Високий тенор Берліоза лунав у безлюдній алеї, і в міру того, як Михайло Олександрович забивався в нетрі, куди може забиватись, не ризикуючи скрутити собі в'язи, лише дуже освічена людина, — поет дізнавався дедалі більше цікавого та корисного і про єгипетського Озіріса, милостивого бога й сина Неба та Землі, і про фінікійського бога Фаммуза, і про Мардука, і навіть про менш відомого грізного бога Віцліпуцлі, що його вельми шанували колись ацтеки в Мексиці.

І ось саме в той час, коли Михайло Олександрович розповідав поетові про те, як ацтеки ліпили з тіста фігуруку Віцліпуцлі, — в алеї з'явився перший перехожий.

Згодом, коли, чесно кажучи, було вже запізно, різні установи подали свої звідомлення з описом цього чоловіка. Порівняння їх не може не викликати подиву. Так, у першому з них сказано, що чоловік цей був низький на зріст, зуби мав золоті й накульгував на праву ногу. В другому — що він був на зріст височезний, коронки мав платинові, накульгував на ліву ногу. Третє стисло повідомляє, що особливих прикмет у незнайомого не було.

Доводиться визнати, що жодне з цих звідомлень нічого не варте.

Передовсім: ні на яку ногу описуваний невідомець не кульгав і на зріст був ані низький ані височезний, а просто високий. Щодо зубів, то з лівого боку в нього були платинові коронки, з правого — золоті. Він був у дорогому сірому костюмі, в закордонних, під колір костюма, черевиках. Сірий берет він хвацько заломив на вухо, під пахвою ніс тростину з чорним руків'ям у формі голови пуделя. З вигляду — мав років сорок з гаком. Рот якийсь кривий. Чисто виголений. Брюнет. Праве око чорне, ліве — чомусь зелене. Брови чорні, але одна вища за другу. Словом — чужоземець.

Пройшовши повз лаву, на якій розташувалися редактор і поет, чужоземець зиркнув на них скоса, зупинивсь і раптом сів собі на сусідній лаві за два кроки від приятелів.

«Німець», — подумав Берліоз.

«Англієць», — подумав Бездомний, — ич, і не парко йому в рукавичках!»

А чужоземець обвів поглядом високі будинки, що квадратом облямовували ставок, причому стало помітно, що він бачить цю місцину вперше і що вона його зацікавила.

Він зупинив зір на горішніх поверхах, які сліпуче відбивали пошматоване в шибках сонце, що назавжди йшло від Михайла Олександровича, потім перевів його вниз, де вікна починали передвечірньо темнішати, на щось там поблажливо посміхнувся, примуржився, на руків'я тростини поклав руки, а на них підборіддя.

— Ти, Іване, — вів далі Берліоз, — дуже добре і сатирично змалював, наприклад, народження Ісуса, Сина Божого, та тільки сль у тім, що перед Ісусом ще народилася ціла низка синів божих, як от, скажімо, фінкійський Адоніс, фрігійський Аттіс, перський Мітра. Стисло ж кажучи, то жоден з них не народжувався, і нікого їх не було, як і самого Ісуса, отож треба, щоб ти замість народження і, скажімо, приходу волхвів, зобразив би безглузді чутки про цей прихід. А то виходить із твоєї розповіді, що він і справді народився!..

Цю мить Бездомний спробував погамувати надто дошкульну свою гиковку, затримав дихання, від чого гикнув ще дошкульніше й голосніше, і тут-таки Берліоз урвав свою мову, бо чужоземець раптом підвівсь і рушив до письменників.

Ті здивовано звернули на нього погляди.

— Даруйте мені, будь ласка, — заговорив приходень з чужинецькою вимовою, хоч і не калічачи слів, — що я, не бувши знайомий, важусь... але об'єкт вашої вченості бесіди такий цікавий, що...

При цьому він гречно скинув берета, і друзям нічого на залишалося, як підвестись і віддати вітання.

«Ні, ймовірніше француз...» — подумав Берліоз.

«Поляк?..» — подумав Бездомний.

А слід зазначити, що на поета чужоземець уже з перших слів справив препогане враження, Берліозові ж рад-

ше припав до вподоби, тобто не те щоб сподобався, а... як би це сказати... зацікавив, чи що.

— Ви дозволите мені присісти? — чемно попросив чужоземець, і приятелі якось мимохіт розсунулися; той спрітно вмостиився поміж них і відразу прилучився до розмови.

— Якщо мене не підвів слух, ви зволили казати, що Ісуса не було на світі? — запитав чужоземець, спрямовуючи на Берліоза своє ліве зелене око.

— Ні, слух вас не підвів, — чемно відповів Берліоз, — саме це я й казав.

— Ой, як цікаво! — вигукнув чужоземець.

«А якого чорта йому треба?» — подумав Бездомний і насупився.

— То ви були згодні з вашим співрозмовником? — поспитав невідомий, обернувшись праворуч до Бездомного.

— На всі сто! — підтверджив той, полюбляючи штуковані та фігуральні вислові.

— Диво дивне! — вигукнув непроханий співрозмовник і, чомусь по-злодійському оглянувшись і приглушивши свій низький голос, сказав: — Даруйте мою нав'язливість, але я так зрозумів, що ви, до всього іншого, ще й не вірите в Бога? — Він витворив перелякані очі й докинув: — Присягаюсь, я нікому не скажу!

— Так, ми не віримо в Бога, — ледь посміхнувшись на переляк інтуриста, відповів Берліоз, — але про це можна говорити цілком вільно.

Чужоземець відкинувся на спинку лави і спитав, аж ве-рескнувши від цікавості:

— Ви — атеїсти?!

— Так, ми — атеїсти, — з посмішкою відповів Берліоз, а Бездомний подумав, розсердившись: «Ото причепився, гусак закордонний!»

— Ой, яка розкіш! — вигукнув вражений чужоземець і замотав головою, зиркаючи то на одного, то на другого літератора.

— У нашій країні атеїзм нікого не дивує, — з дипломатичною чемністю сказав Берліоз, — більшість нашого населення свідомо й давно перестало вірити в казки про Бога.

Цю мить чужоземець утнув дивацьку штуку: встав і по-
тис спантеличеному редакторові руку, промовивши при
цьому такі слова:

— Дозвольте подякувати вам від широго серця!

— За що це ви йому дякуєте? — закліпавши очима, по-
цікавився Бездомний.

— За дуже важливе повідомлення, котре для мене, як
мандрівника, надзвичайно цікаве, — багатозначно піdnісши
пальця, пояснив закордонний дивак.

Важливе повідомлення, видно, таки справило на ман-
дрівника сильне враження, бо він перестрашено обвів очи-
ма будинки, немов боячись у кожному вікні побачити по-
атейству.

«Hi, він не англієць...» — подумав Берліоз, а Бездомний
подумав: «Знати б, де це він навик так вправно говорити
по-нашому!» — і знову насупився.

— Але, дозвольте вас запитати, — після тривожної за-
думи мовив закордонний гость, — як же бути з доказами
існування Божого, що їх, як відомо, є рівно п'ять?

— Ба! — співчутливо відповів Берліоз. — Жоден з цих
доказів нічого не вартий, і людство давно здало їх в архів.
Адже погодьтесь, що у сфері розуму ніякого доказу існу-
вання Бога бути не може.

— Браво! — скрикнув чужоземець. — Браво! Ви слово
в слово повторили міркування невгамового дідугана Імма-
нуйла з цього приводу. Та ось чудася: він дощенту поруй-
нував усі п'ять доказів, а потім, наче на глум собі, спору-
див власний шостий доказ.

— Доказ Канта, — тонко посміхнувшись, заперечив ос-
вічений редактор, — також непереконливий. І недарма
Шіллер твердив, що Кантові міркування в цьому питанні
можуть удовольнити лише рабів, а Штраус просто брав на
сміх цей доказ.

Берліоз говорив, а сам тим часом думав: «Але, зрештою,
хто він такий? І чому він так добре говорить російською
мовою?»

— Узяти б цього Канта, та за такі докази років на три
до Соловків! — зовсім неждано бовкнув Іван Миколайович.

— Іване! — знічено шепнув Берліоз.

Але пропозиція запроторити Канта до Соловків не тіль-
ки не вразила чужоземця, а навіть викликала у нього захват.

ЗМІСТ

«Я хотів служити народові...». *H. Євстах'єва* 3

МАЙСТЕР І МАРГАРИТА

Частина перша 21

Частина друга 228

Примітки. *H. Євстах'єва* 407